

Danijela MAZIĆ¹

Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

OBRAZOVANJEM PROTIV DRUŠTVENIH NEPRAVDI

(Paulo Freire, *Pedagogija obespravljenih*, Beograd: Eduka, 2018, 172 str., ISBN 978-86-6013-358-0)

Knjiga Paula Freirea *Pedagogija obespravljenih*, objavljena 1968. godine na portugalskom, a 1970. godine na engleskom jeziku, važna je za sve one koji obrazovanje vide kao tesno povezano sa društvom, ali i društvenim promenama. Godine 2002. prevedena je na hrvatski jezik, a nedavno se pojavilo i izdanje na srpskom jeziku. Paulo Freire smatra se osnivačem kritičke pedagogije. Kritička pedagogija je najpre bila namenjena odraslima, i to pripadnicima i pripadnicama obespravljenih društvenih grupa. Za Freirea, kritička pedagogija predstavljala je sredstvo pomoću kog bi obespravljeni i obespravljene osvestili sopstveni položaj u društvu, kao i uzroke koji su do njega doveli. Obrazovanje i učenje su inherentno politički činovi, a cilj kritičke pedagogije jeste emancipacija od ugnjetavanja kroz buđenje kritičke svesti. Obrazovanje, kako ga shvata Freire, jeste subverzivna sila. Freire kritikuje tradicionalni obrazovni sistem jer ga vidi kao jedno od glavnih oruđa za održavanje postojećih odnosa moći. Obespravljiivačima odgovara da su ljudi pasivni. Zato Freire predlaže sistem obrazovanja koji oslobađa učenike i učenice, odnosno obrazovanje u kom učenici i učenice kritički razmišljaju i donose samostalne zaključke. Pošto je proteran iz Brazila,² Freire je razvijao kritičku pedagogiju kroz rad na obrazovanju odraslih, najviše u afričkim zemljama. Drugim rečima, njegove teorijske koncepcije podržane su dugogodišnjim pedagoškim iskustvom.

1 E-mail: danijela924@gmail.com

2 Nakon državnog udara 1964. godine kojim je uz pomoć SAD uspostavljena desničarska vojna diktatura u Brazilu, Freire je uhapšen kao izdajnik. Posle 70 dana zatvora, prebegao je u Boliviju, pa nakon toga u Čile, gde će se kratko zadržati.

Paulo Freire je u detinjstvu iskusio siromaštvo, pa ne čudi što je pisao o „kulturi ćutanja” o siromašnima. Freire smatra da je svaki čovek, bez obzira na to koliko je „neuk” ili uronjen u „kulturu ćutanja”, sposoban da kritički sagleda svet u dijaloškom susretu sa drugima. Međutim, umesto da podučava kritičkom mišljenju koje će dovesti do takvog sagledavanja sveta, obrazovni sistem održava *status quo*. Proces kritičke spoznaje sveta zahteva da se promeni tradicionalna autoritativna pozicija učitelja. Zato Freire dodeljuje tako važnu ulogu pedagozima i pedagoškinjama. Ljudi otkrivaju sebe i svet pomoću reči. Svaki pojedinac osvaja pravo da izgovori sopstvenu reč, da imenuje svet, što je ujedno i čin stvaranja sveta (Freire 2018, 73, 74). Pedagog ili pedagoškinja pomaže ljudima da uvide da im je pravo da imenuju pojave u svetu bilo oduzeto. Tradicionalni obrazovni sistem, koji za sebe tvrdi da je neutralan, zapravo navikava ljude na logiku postojećeg nepravednog sistema. Za Freirea, obrazovanje omogućava ljudima „praktičnu primenu slobode”, odnosno kritičko i kreativno preispitivanje stvarnosti i preoblikovanje sveta.

Pošto ima apsolutnu veru u čoveka, Freire smatra da ljudi mogu da budu bolji i da menjaju stvarnost. Kada u *Pedagogiji obespravljenih* ispituje odnos obespravljiivača i obespravljenih, Freire veruje da nepravedni poredak nije zauvek zadat i da ga ljudi, posebno oni koji trpe nepravdu, mogu promeniti. Obespravljeni i obespravljenе treba da predvode borbu za humanizaciju i rađanje „novog čoveka”. Kako bi ova borba imala smisla, naglašava Freire, potlačeni ne smeju da postanu novi obespravljiivači, već treba da budu oni koji uspostavljaju humanitet i kod jednih i kod drugih. Obespravljiivači, razume se, nisu u stanju da povedu takvu borbu. Oni mogu da budu solidarni sa obespravljenima, i to tek onda kada počnu da ih posmatraju kao osobe, kao one koji su u nepravednom položaju, lišeni prava glasa i prevareni u prodaji sopstvenog rada. Tek kada obespravljiivači prestanu sa sentimentalnim, individualističkim gestovima milosrđa i usude se da delaju iz ljubavi, to se može nazvati solidarnost, smatra Freire. Uloga takvih pripadnika klase obespravljiivača, koji staju na stranu obespravljenih, ključna je u borbi za oslobođenje: oni najčešće postaju revolucionari. Freire stalno ukazuje na revoluciju i situaciju u kojoj će pojedinci iz klase obespravljiivača odbaciti svoju moć i biti solidarni sa obespravljenima. Autentična revolucija, po Freireu, teži tome da preobrazi stvarnost koja je dovela do dehumanizujućih okol-

nosti, a nju mogu sprovesti samo potlačeni zajedno sa svojim vođama. Na nesreću, u nastojanju da pridobiju podršku za svoj revolucionarni rad, vođe često zaboravljaju da je njihov osnovni cilj da se zajedno sa drugim ljudima bore za povratak ukradene ljudskosti. Uloga revolucionara, pedagoškinja i pedagoga jeste da oslobode i da budu oslobođeni, zajedno sa ljudima, a ne da ih „pridobiju” za svoju stranu. Freire podseća da razrešenje sukoba između obespravljiivača i obespravljenih ne sme biti puka zamena mesta, već ukidanje obespravljenosti. Freireove ideje o revoluciji koristili su pripadnici različitih pokreta. Tokom južnoafričke borbe protiv aparthejda, delovi *Pedagogije obespravljenih* deljeni su u tajnosti kao deo „ideološkog oružja” raznih revolucionarnih grupa, poput *Black Consciousness Movement*. Članovi i članice radikalne levičarske Učiteljske lige Južne Afrike koristili su metode kritičke pedagogije da bi podrili rasistički kurikulum i podstakli kritičko ispitivanje društvenih okolnosti.

Freire nudi razrađenu kritiku „bankarskog modela” obrazovanja, kom suprotstavlja „problemsko” obrazovanje. Bankarski model počiva na hijerarhijskoj opoziciji između učitelja, subjekata i prenosilaca znanja, i učenika i učenica, objekata koji se „pune” znanjem. Učenici i učenice su prazni bankovni računi otvoreni za uplate koje vrše učitelji – ulagači depozita (ibid., 56). Najbolji učitelji su oni koji ulažu najviše depozita, a najbolji učenici oni koji najbolje reprodukuju taj ulog. Freire odbacuje bankarski pristup i tvrdi da on vodi u dehumanizaciju učenika i učitelja, te podstiče tiranske odnose u društvu. Bankarski tip obrazovanja shvata i ljude i svet kao datosti koje se ne mogu menjati, te na taj način učvršćuje fatalistički pogled na nepravedne situacije. S druge strane, problemski tip obrazovanja podrazumeva da su ljudi uvek u procesu nastajanja, te da je takav i svet, pa se otuda može i menjati. U problemskom tipu obrazovanja, učenici i učenice su kritički saradnici i saradnice i istraživači i istraživačice koji učestvuju u dijalogu sa učiteljima, a kroz taj dijalog i učitelji bivaju podučeni. Dijalog, suština problemskog obrazovanja, zasnovan je na ljubavi i poniznosti iz kojih se rađa poverenje između učesnika i učesnica u dijalogu. Dijaloški karakter obrazovanja kao slobodarske prakse započinje pitanjem učitelja o čemu će biti dijalog sa učenikom. Teme o kojima će se raspravljati ne dolaze spolja; one postoje u samim ljudima i njihovim odnosima sa svetom i u vezi su sa konkretnim činjenicama. Ista objektivna činjenica može da vodi različitim

grupama tema u zavisnosti od konteksta. Freire izlaže metodologiju istraživanja tema sve vreme naglašavajući saradnju između pedagoga i pedagoškinja i učenika i učenica u građenju programa sa ciljem da se ljudi osveste kao gospodari sopstvenog mišljenja.

Na tragu Freirea, kritičku pedagogiju su dalje razvijali Anri Žiru (Henry Giroux) i drugi koji su želeli da pomognu učenicima i učenicama da izgrade svest o slobodi, prepoznaju autoritarne tendencije i povežu znanje sa preduzimanjem konstruktivne akcije. Među vodećim ličnostima u kritičkoj pedagogiji nalaze se i Piter Maklaren (Peter McLaren), bel huks (bell hooks), Džo Kinčelo (Joe L. Kincheloe), Pati Leder (Patti Lather), Antonija Darder (Antonia Darder), Glorija Ladson Bilings (Gloria Ladson-Billings), Ken Lampert (Khen Lampert), Hauard Zin (Howard Zinn), Donaldo Masedo (Donaldo Macedo), Sendi Grande (Sandi Grande), Majkl Epl (Michael Apple) i Stefani Ledesma (Stephanie Ledesma). Kritička pedagogija se razvija u mnogim teorijama. Postmoderna, postkolonijalna, feministička i kvir teorija su samo neki od diskursa koji su obogatili Freireove ideje, pomerivši fokus na pitanja koja se tiču religije, „rase”, pola/roda, seksualnosti, nacionalnosti itd. Prema Žiruu, pedagozi i pedagoškinje imaju obavezu da štite slobodu i da se zalažu za socijalnu pravdu, te da obrazuju učenike i učenice za aktivno učestvovanje u izgradnji pravednog društva. Doprinos kritičke pedagogije ogledao bi se u stalnom skretanju pažnje na postojeće nepravde, kao i u osposobljavanju učenika i učenica da te nepravde otklone. Za razliku od Freirea, Žiru ne ostaje u okvirima pedagogije za obespravljene: kritička pedagogija ima smisla i za one koji ne trpe nepravdu, pod uslovom da kod njih postoji želja da žive u pravednom društvu (Ilić 2018a).

Kritička pedagogija je uvek kontekstualno uslovljena. Freire naglašava važnost stava da učenici i učenice treba da učestvuju u izgradnji programa, to jest da njihova perspektiva mora da se uvaži. Kurikulumi za decu iz ugroženih društvenih grupa moraju da ukažu na pojmove i alate koji potencijalno vode do boljih uslova života, što nije moguće ako se zanemaruju potrebe tih grupa. Primena metoda kritičke pedagogije zavisi od potreba onih koji se obrazuju. Zato je korisno osvrnuti se na tekst „Može li kritička demokratija opstati? Porto Alegre i borba za ‚punu’ demokratiju u obrazovanju”, koji opisuje kritičku pedagogiju u praksi (Gandin i Apple 2016). Gandin i Epl ispituju strukturne promene sprovedene u lokalnom obrazov-

nom sistemu u Porto Alegreu tokom vladavine Narodne uprave.³ Freireove ideje primenjene su u siromašnoj zajednici brazilskih favela. U naselju gde je većina kuća napravljena od šperploče, kartona ili lima, školska zgrada je retka stabilna građevina, dobro opremljena i održavana. Škola je bila otvorena za sve i postala je mesto okupljanja članova zajednice, mesto gde se žitelji i žiteljke bave sportom ili učestvuju u kulturnim aktivnostima. Žitelji i žiteljke su bili uključeni u sam rad škole, od njene organizacije do raspolaganja budžetom (Ilić 2018b). Nastavni programi u školi bili su prilagođeni potrebama stanovnika i stanovnica favela, što ne znači da deca nisu učila, recimo, istoriju Brazila. Reč je o tome da se obraćala veća pažnja na *način* prenošenja sadržaja. Mislilo se i o ekonomskoj situaciji porodica, o tome da deca pohađaju školu u uslovima ekstremne oskudice. To je dovelo do većeg razumevanja za početni neuspeh đaka u savladavanju gradiva. Zbog toga je ukinuta podela đaka na razrede, odnosno usvojena je drugačija struktura ciklusa koja izlazi u susret potrebama te dece. Ideja o izgradnji nove strukture koja će više odgovarati potrebama učenika i učenica dovela je i do stvaranja „laboratorije za učenje”. To je bilo mesto na kom su učenici i učenice sa ozbiljnijim poteškoćama u učenju dobijali individualnu podršku, ali i gde su se nastavnici i nastavnice bavili istraživanjem kako bi popravili kvalitet nastave. Iz delimičnog opisa ovog primera jasno je da primena kritičke pedagogije zahteva transformaciju postojećih struktura odlučivanja i podele moći i resursa. Kritička pedagogija se ne može primeniti bez podrške u ekonomskoj i političkoj sferi. Pa ipak, neke ideje kritičke pedagogije moguće je primeniti u reformi postojećih obrazovnih sistema. Pod time se ne misli na puko insistiranje na dijalogu u učionici, već na (re)organizaciju učionice i kurikuluma koja će biti sprovedena u skladu sa načelima kritičke pedagogije. Stoga bi knjiga Paula Freirea mogla koristiti onima koji se bave ispitivanjem obrazovanja i njegove svrhe, bilo da su to sociolozi i sociološkinje, pedagozi i pedagoškinje ili psiholozi i psihološkinje, ali i onima čiji je posao da stvaraju i prenose znanje, kao što su to profesori i profesorke, istraživači i istraživačice i naučnici i naučnice. U tom smislu, *Pedagogija obespravljenih* bi mogla da bude vodič svima koji učestvuju u grupnoj interakciji, upravo zbog analize „bankarskog modela” obrazovanja, dijaloga i političke akcije.

3 Koalicija levičarskih partija sa Radničkom partijom na čelu, koja je u ovom gradu bila na vlasti od 1989. do 2004.

Čak i kada nije moguće iz temelja promeniti čitav obrazovni sistem, što je najčešće slučaj, ipak treba koristiti metode kritičke pedagogije, jer se pomoću njih drastično menja pristup bilo kojoj problematici. Tako, na primer, građansko organizovanje u lokalnoj zajednici ili pak neformalni obrazovni programi mogu biti utemeljeni na Freireovim ili na principima njegovih nastavljača. Na primer, obrazovni programi usmereni na rad sa decom predškolskog uzrasta iz manjinskih grupa svakako bi mogli da budu zasnovani na principima kritičke pedagogije. Vaspitači i vaspitačice i pedagozi i pedagoškinje koji rade, na primer, sa romskom decom treba da osveste mehanizme zbog kojih su ova deca sputana, da shvate njihove potrebe i pomognu im da savladaju prepreke. Takvi programi obično imaju za cilj da decu iz manjinskih grupa integrišu u formalni školski sistem koji je i nepravedan i diskriminatoran. Međutim, ako bi se oslonili na kritičku pedagogiju, mogli bi da deci ponude sredstva da se suoče i bore sa nepravednim sistemom, kao i da ga jednom promene.

LITERATURA

- Freire, Paulo. 2018. *Pedagogija obespravljenih*. Beograd: Eduka.
- Gandin, Luis Armando, i Michael W. Apple. 2016. „Može li kritička demokratija opstati? Porto Alegre i borba za ‚punu‘ demokratiju u obrazovanju.” *Reč* 86/32: 195–217. Dostupno na: <http://www.fabrikaknjiga.co.rs/wp-content/uploads/2016/08/REC-86-32-str.195.pdf>
- Ilić, Dejan. 2018a. „Pedagogija kao politika. Prikaz knjige *O kritičkoj pedagogiji* Henryja A. Girouxa (Beograd: Eduka, 2013)” *Školegijum*, 4. mart. Dostupno na: <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/1473/pedagogija-kao-politika>
- Ilić, Dejan. 2018b. „Hodočasnik očiglednog. Prikaz knjige *Pedagogija autonomije* Paula Freirea (Beograd: Clio, 2017)” *Školegijum*, 4. februar. Dostupno na: <https://www.skolegijum.ba/tekst/index/1449/hodocasnik-oci-glednog>